

UOT 1 (091)

(səh. 88-95)

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏNİN 1905-1907-Cİ İLLƏRDƏKİ YARADICILIĞINDA ERMƏNİ XİSLƏTİ HAQQINDA

Bağır Babayev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

baqirbabayev59@mail.ru

Tel: +994 60 220 93 94

Xülasə. Azərbaycan xalqının, müsəlman türklərinin milli şüurunun oyanmasında, inkişaf etməsində və formalaşmasında xalqımızın, millətimizin və Vətənimizin tarixi taleyində Ömər Faiq Nemanzadənin misilsiz xidmətləri inkar edilməzdir.

Rusiya imperiyasının məqsədi müsəlman türklərinin birliyini pozmaq, onları bir-birindən müxtəlif adlarla-bəhanələrlə ayırmaq idi. Bu işdə ermənilər Çar Rusiyası ilə birgə fəaliyyət göstərir, məharətlə nifaq və düşmənçilik toxumu səpirdilər. Çar Rusiyasını və erməniləri "bizim ən zalım və qəddar düşmənimiz" adlandıran Ömər Faiq Nemanzadə bildirirdi ki, xalqımız cahillikdən bunları anlamır. O, düşmənlərin hiylələri ilə aldanmış Azərbaycanın müsəlman türklərinin "köhnə yırtıcı qurdlar və hiyləgər tülkülərin kəskin dişlərinin qurbanı olacağı" kimi bədbəxtliyi dözülməz hesab edirdi.

"Biz şiələri, sünniləri tanımırıq, biz Qafqazdan müsəlmanların köklərini qazacağıq",-deyən ermənilərin Çar Rusiyasında bu ideyaya uyğun məqsədyönlü fəaliyyəti onların hansı siyasəti həyata keçirdiklərindən xəbər verməkdədir. Buna görə də yalnız Qafqazda deyil, həm də böyük Rusiya imperiyasının bütün guşələrində, o cümlədən "Dağıstanın, Tataristanın, Türküstanın" müsəlmanlarının-türklərinin yaşadığı yerlərdə ermənilər cahil müsəlmanları hiyləgər şəkildə ələ keçirmiş və guya onlarla "dostluq" etmiş, onlar arasında sünnilərin-şiələrin parçalanmasını məharətlə həyata keçirmişlər. Ermənilər "özlərinin gücləri çatmadıqları, az olduqları yerlərdə canlarının salamatlıqları üçün deyirdilər ki, "sünnilərlə işimiz yoxdur".

Buna görə də Ömər Faiq Nemanzadə belə geniş ərazidə yaşayan müsəlman türklərin qəddar düşmənləri qarşısında onların birliyinin, vəhdətin yaradılmasının nə qədər vacib olduğunu göstərirdi. O, müsəlmanlar üçün müqəddəs olan hər şeyi yada salmaqla, onların qardaş olduqlarını bildirməklə onların birliyini istəyirdi.

Açar sözlər: Ömər Faiq Nemanzadə, Çar Rusiyası, müsəlman türklər, Qafqaz, sünni-şiə parçalanması, birlik-bərabərlik, ermənilər

ABOUT THE ARMENIAN CHARACTER IN THE WORKS OF OMAR FAIG NEMANZADE IN 1905-1907

Bagir Babayev

Nakhchivan State University

baqirbabayev59@mail.ru

Tel: +994 60 220 93 94

Abstract. The merits of Omar Faig Nemanzade in the historical fate of our people, nation and Homeland in the awakening, development and formation of the national consciousness of the Azerbaijani people, the Muslim Turks are undeniable.

The goal of the Russian Empire was to break the union of the Muslim Turks, to separate them from each other by different names-pretexes. In this matter, the Armenians acted together with Tsarist Russia, skillfully sowed the seeds of discord and enmity. Calling Tsarist Russia and the Armenians "our most cruel enemies," Omar Faig Nemanzade stated that our people do not understand them out of ignorance. He considered such a misfortune unbearable that the Muslim Turks of Azerbaijan, deceived by the tricks of their enemies, would become "victims of old predatory wolves and sharp teeth of cunning foxes."

"We do not recognize Shiites, Sunnis, we will dig up the roots of Muslims from the Caucasus," the Armenians said, adding that the purposeful activity of Armenians in Tsarist Russia, corresponding to this idea, indicates what kind of policy they pursue. Therefore, not only in the Caucasus, but also in all corners of the Great Russian Empire, including where the Muslim Turks of "Dagestan, Tatars-tan, Turkestan" lived, the Armenians by cunning captured ignorant Muslims and allegedly "befriended" them, skillfully carrying out the split of Sunnis-Shiites among them. Armenians "where they lacked strength, where there were few of them, said for the health of their lives that "we have nothing to do with the Sunnis."

Therefore, Omar Faig Nemanzadeh showed how important it is to create their unity in the face of the cruel enemies of the Muslim Turks living in such a vast territory. He wanted their unity, remembering everything that is sacred to Muslims, declaring that they are brothers.

Keywords: Omar Faig Nemanzade, Tsarist Russia, Muslim Turks, Caucasus, Sunni split, unity-equality, Armenians.

ОМАРА ФАИГА НЕМАНЗАДЕ В 1905-1907 ГОДАХ

Багир Бабаев

Нахичеванский государственный университет

baqirbabayev59@mail.ru

Tel: +994 60 220 93 94

Аннотация. Неоспоримы заслуги Омара Фаига Неманзаде в исторической судьбе нашего народа, в пробуждении, развитии и формировании национального самосознания азербайджанского народа, тюрок-мусульман.

Цель Российской империи состояла в том, чтобы под разными предлогами разорвать братство тюрок-мусульман, тем самым отделив их друг от друга. Совместно с царской Россией, армяне умело сеяли семена раздора и вражды. Называя царскую Россию и армян "нашими самыми жестокими врагами", Омар Фаиг Неманзаде заявлял, что наш народ по незнанию не понимает их. Он считал неприемлимым, что турки-мусульмане Азербайджана, обманутые уловками врагов, станут "жертвами старых хищных волков и острых зубов хитрых лис".

Таким образом, Омар Фаиг Неманзаде отмечал, насколько важна сплоченность тюрок-мусульман перед лицом жестоких врагов проживающих на такой обширной территории.

Ключевые слова: Омар Фаиг Неманзаде, царская Россия, турки-мусульмане, Кавказ, раскол суннитов, единство-равенство, армяне

Giriş

XX əsrin əvvəllərində, qlobal keçid prosesinin ilkin mərhələsindəki bir çox tarixi hadisələr sübut etmişdir ki, Ömər Faiq Nemanzadənin xalqımızın, millətimizin, vətənimizin tarixi taleyindəki təqdirə layiq xidmətləri danılmazdır. "Görkəmli mollaəsrəddinçi, istedadlı qələm sahibi, publisist, jurnalist və ictimai xadim Ömər Faiq Nemanzadə XX əsr Azərbaycan milli mətbuatının inkişafında,

xalqımızın dirçəlişi və xoşbəxt gələcəyi uğurunda mübarizədə yaxından iştirak etmiş və ictimai fikir tariximizdə öz dəsti-xəti ilə tanınan mütərəqqi ziyalılarımızdan biridir” (12, s. 568).

Azərbaycan xalqının, türk-müsəlmanların milli şüurunun, milli özünüdərkinin oyanmasında və inkişaf etməsində böyük xidmətlər göstərmiş görkəmli xadimlərimizin sırasında Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşı, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nemanzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyli, Nəriman Nərimanov və başqalarının adları həmişə iftixarla çəkilir və çəkiləcəkdir. XX əsrin əvvəllərində “ədəbiyyatda xalq kütlələrinin azadlıq istəyi, inqilabi hərəkətin güclənməsi, milli şüurun güclü oyanışı ilə əlaqədar olaraq tənqidi realizm aparıcı istiqamətə çevirilmişdi. Bu istiqamətin əsas meyli mütəlaqıyyətin mövcud dövlət quruluşunu ifşa etməkdən, qabaqcıl ictimai ideyaları yaymaqdan ibarət idi” (3, s.194). “XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində kapitalizmin sürətli inkişaf məcrasında yaradıcılığa başlayan bir sıra ziyalılar kimi Ömər Faiq Nemanzadə də dövrün yeni çağırışlarına cavab verməyə çalışır”(13, s. 557), “Həsən bəy Zərdabidən, Mirzə Fətəli Axundovdan, Seyid Əzimdən başlamış Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Cəlil Məmmədquluzadə və digər onlarca ziyalılarımızın yaradıcılığında maarifçilik yüksək zirvələrə qaldırılmışdır. Bu sırada Ömər Faiq Nemanzadənin də çox böyük yeri vardır” (6, s. 565).

XX əsrin əvvəllərində “Ə.Topçubaşov, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, C. Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyli və başqaları illər boyu yaratdıqları əsərləri ilə xalqımızda milli şüurun oyanmasında, inkişaf etməsində, milli şüurun yüksəlməsində böyük xidmətlər göstərmişlər” (12, s.573). “Zalım fələyin” oyandırıdığı dünyanın mübarizə meydanına gətirdiyi xalqlar, millətlər sırasında müsəlmanların, eləcə də türklərin yerini, sırasını gözləyən Azərbaycan demokratik fikri heç nəyi əsirgəmədən var gücü ilə onların oyanışına, cəhəladən, gerilikdən xilasına yardım etməyə çalışır, millətinin köməyinə tələsirdilər.

XX əsrin başlanğıcında xalqımız-millətimiz, bütünlüklə Rusiya imperiyasındakı müsəlman-türk dünyası bu ideya müəlliflərinin, vətənsəvər ideoloqların “hümmətinə, mərhəmətinə bağlı idi”, millətin də bütün ümidi onlara idi. Qafqazdakı müsəlman xalqları, o cümlədən Azərbaycan türkləri məhz bu ideoloqlara, millət fədailərinə böyük ehtiyac duyurdu. Çünki, əsr daha gözləmək bilmirdi, zaman dəyişir, “zalım fələk bizi gözləmir. Çalışmayanları, öz millətinin dərdinə qalmayanları ayaqlar altında əzdirib geri buraxır” (9, s.61).

Ömər Faiq Nemanzadə millətimizin milli şüurunun oyanması və zamanın tələblərinə səs verərək inkişafı naminə Qafqazdakı qonşu millətlərə baxmağın, “qonşu millətlərimizin səy və tərəqqi hallarını nəzəri-diqqətə” (9, s.62) almağın vacibliyini vurğulayırdı. O, demokratik fikrin görkəmli nümayəndəsi kimi, haqlı olaraq millətin oyanışının, qonşuluqdakı millətlərlə ayaqlaşmasının və onlara gəlib çatmasının əsas yolunu təhsildə, məktəbdə, maarifdə görürdü. Bununla da millətimiz bu günü, sabahı və gələcəyi olan uşaqları təhsilə cəlb etməklə, yəni “bir qismini üsuli-cədid mədrəsələrinə verməklə bərabər, mütəlaq digər qismini də rus uşqollarına” (9, s.62) verməklə, bundan sonra dost millətlər içərisində özünə layiq olan yerə sahiblənmək üçün var gücü ilə çalışacaq, eləcə də, ona düşmənçilik edən, düşmənçisinə yanaşan qonşuluqdakilərə layiqli cavab vermək iqtidarında olacaqdır. Yəni, müəllif göstərirdi ki, türk milləti arasında oyanışa nail olmaq üçün onun aparıcı ziyalıları vahid cəbhədə birləşməli, millətə təmənnəsiz yardım etməli, milləti irəli aparmalıdılar. Yəni, maariflənməklə dünya mədəniyyətinə qovuşacaq, qonşularımız qədər irəliyə gedə bilmək gücünü qazana biləcəkdik.

Ömər Faiq Nemanzadə Rusiya müsəlmanlarının-türklərinin həyatında İsmayıl bəy Qaspiralının “Tərcüman” qəzetinin maarifin, mədəniyyətin və milli şüurun inkişafındakı danılmaz xidmətlərini göstərir. Bu qəzet, eləcə də Qafqaz türklərinin - biz Azərbaycan türklərinin ehtiyaclarından söz açırdı. Halbuki, “bir “Tərcüman” ilə otuz milyon xalqın ehtiyacı görülməz... millətin ən birinci vasitəyi-bəqası olan bu cəhət digər işlərimiz kimi, köhnə halda səfəlet və səfahətimizə dəlalət edəcək qədər çirkin, qəmli bir surətdə buraxılır” (9, s.64).

Ömər Faiq Nemanzadə müsəlman Şərçinin, türk dünyasının, o cümlədən “Fasın (məğrib), Tunisin, Misirin, Zəngibarın, Məsqətin, Burensonun, Somalının, Buxaranın, Sudanın, Xivənin və özgə bəzi müsəlman hökumətlərinin bugünkü qan ağladacaq halları, ürək parçaladacaq vəziyyətlərinin” (9, s.65) gələcəyimizdə necə fəlakətlərə səbəb ola biləcəklərinə diqqəti çəkirdi. O, dünyada, eləcə də Qafqazdakı-qonşuluğumuzdakı gözüaçıq millətlərin sırasında ermənilərin bizlərə, bütün türk-İslam dünyasına qarşı necə amansız və barışmaz düşmən olduqlarını təkcə xatırlatmaqla kifayətlənib qalmır və görkəmli mollanəsrəddinçi kimi, “İrşad” qəzetində “ermənilik” ideoloqlarının “dənizdən- dənizə Ermənistan xəyallarından” yazırdı: “Ermənilər öz planlarını həyata keçirmək üçün bizi İrəvandan, Qarabağdan və Qarsdan qovmağa çalışacaqlar. Biz bilməliyik ki, ermənilər bu yolda hər bir alçaqlığa əl ata bilirlər” (8).

Ömər Faiq, eyni zamanda, haqlı olaraq hər zaman onların “bizlərə qarşı hökm sürmüş və bundan sonra da qiyamətə qədər hökm sürəcək” düşmənçiliklərindən ehtiyat edirdi ki, belə qonşuların “zorları, fikri-siyasət qüvvələri, amali-milliyə gücləri altında bu gündündən yüz kərrə daha bədtər bir halda əzilməməyimiz üçün... mütləq dünya ümürunda qonşu mərifətli millətlərin bugünkü tərəqqi yollarını, məsləklərini tutmalıyıq” (9, s.65).

Ö.F.Nemanzadə haqlı olaraq Rusiyanın imperiya əsarətindəki müsəlmanların-türklərin geriliyinin başlıca günahkarı olan imperiya hökumətinin qərəzli-məqsədyönlü düşmən siyasətini açıb göstərirdi. Çünki, “Qafqazda bizlərdən əlli, altmış kərrə az olan qonşularımız (9, s.67), yəni ermənilər, müsəlman və türk olmadıqlarından, hökumətin dəstəyi və yardımı ilə rusların xristian “din-məzhəb qardaşları” kimi irəliyə getmişdilər. Yəni, Rusiya hökuməti “müsəlmanların - türklərin Şərq ilə daha ziyadə kəsb-münasibət etmək üçün” hər cür maneələr törədirdi.

Ömər Faiq çox nikbinliklə əmin idi ki, Rusiyanın imperiya siyasəti qonşuluğumuzdakı düşmənçilikdən əl götürməyən ermənilərin bütün arzu-istəklərinə, hiyləgər xislətlərinə dəstək olmuşdur. Amma onların əksinə, XX əsr isə bizim istiqbalımız üçün də xeyirli işlər, səmərələr meydana gətirməkdədir. “XX əsrin əvvəllərində vüsət alan Azərbaycan türklərinin milli oyanış hərəkətində əsas ideya müəlliflərindən olmaqla millətin görən gözünün, düşünən beyninin yad ünsürlərin zəhərlənmiş fikirləri ilə doldurulmasından ehtiyatlanaraq bu istiqamətdə yorulmadan fəaliyyət göstərən, xalqı uçuruma apararlara qarşı nifrət hissi ilə alışıb-yanan” (4) Ömər Faiqə görə, “çünki, zamanəmiz özgə zamanədir. Zəmanəmizdə bir az görünməyə başlayan hüriyyət, ədalət, insaniyyət günəşi hərçənd, bizim üfүqümüzdə də dogulacaqdır. Lakin o günün işığından vaxtında istifadə etmək üçün indidən hazırlanmagımız, fürsəti itirməyib dərdləşməyimiz lazımdır” (9, s.70).

Elə belə də oldu. Dünyanı silkələyən və qocaman Şərqi yerindən tərpədən 1905-ci il inqilabı bizlərə müsəlman-türk dünyasına da qonşularımızdan ibrət alıb, nəticə hasil etməyə, əsrin səsinə səs verməyə, dostumuz ilə düşmənimizi tanıyıb gələcəkdə millətimizin şəninin, qüdrətinin artmasına, “fikir və niyyətimizin əldə gəldiyi, gücümüzün çatdığı qədər” (9, s.72) çalışıb-vuruşmağımıza səbəb oldu. Ömər Faiq haqlı olaraq bu oyanışın, irəliyə gedişin xeyirli nəticələrini öncədən görə bilir və haqlı olaraq belə hesab edirdi ki, “qeyrət etməliyik. Gözümüzü dörd açıb qəsb edilən hüquqi-milliyəmizi, hüriyyəti insaniyyəimizi istəməliyik. Dərdimizi, ehtiyacımızı bildirməliyik” (9, s.72).

1905-ci il inqilabının qüdrətli dalğası qocaman Şərqi, eləcə də, Rusiya müsəlmanlarını qorxunc əsarət, məhkumluq yuxusundan həqiqətən möhkəmcə silkələyib ayıltı. İnqilab “Qafqaz müsəlmanları” içərisində də “tərəqqi və təkamül” yolunda müəyyən irəliləyişlərə səbəb oldu. “Rusiya müsəlmanları bir xeyli qeyrət və hərəkətə gələn kimi oldular. Uzun qəflətdən birdn-birə ayıldıklarını güya göstərmək istədilər. Hər tərəfdən hay-küy qopdu...Yaralarımıza məlhəm vurulacaq sandıq” (9, s.75). “Müsəlmanlar yaşayan Qafqazda ictimai-siyasi fikir dünyəvi təhsilin genişlənməsi nəticəsində və ölkədə hökm sürən sosial-siyasi qaydalara, cəmiyyətin ədalətsiz quruluşuna və hakimiyyət özbaşınalığına etiraz əsasında formalaşmışdır. Eyni zamanda, XIX əsrin ikinci yarısında- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bütün türklərin birliyinə, türk dilinin, maarifin və mədəniyyətin inkişafına kəskin meyl müşahidə edilməkdə idi” (1).

Lakin Rusiyanın imperiya hökuməti müsəlman-türk xalqlarına qarşı düşmənçilik siyasətini yeridərkən havadarlar tapmaqda zorluq çəkmirdi. Ömər Faiqin dili ilə desək, “qonşularımızdan dərs və ibrət götürək”, “şeytanlar, quzu şəklindəki qurdlar həmişə vardı. İbrət və dərs götürməli olduğumuz qonşularımız millətimizə məlum deyildimi?” (9, s.78). Hökumətə dəstək olan ermənilər avamlıqda, cəhalətdə böğulan, qaranlıq aləmlərdə maarifsiz, biliksiz qalan Rusiya imperiyasının əsarətindəki çoxmilyonlu müsəlmanlar-türklər üçün, xüsusilə də Qafqazdakı Azərbaycan türkləri üçün xalqımızın göz yaşlarını tökmək istəyənlər idilər. Birlik və köməyə möhtac olan Qafqaz müsəlmanlarının-türklərin belə müsibətli günlərində onların dədə-baba yurdlarına gətirilib yerləşdirilən, çörəyini yeyib, suyunu içən ermənilər- “köhnə yırtıcı qurdlar, hiyləgər tülkülər” daha da azğınlaşırdılar. Ömər Faiq “XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda çar Rusiyasının birbaşa dəstəyi ilə həyata keçirilən etnik təmizləmə siyasətinin baş vermə səbəblərini, həmçinin hadisələrin xronikasını ardıcılıqla verməyə çalışmışdır” (4).

Maarifsizlik ucbatından Qafqazın müsəlmanları-türkləri “ermənilərin kəskin dişlərinə qurban olurdular”. Ömər Faiq hiddətlə bildirdi ki, ermənilər Rusiya imperiya siyasətinin bəslədiyi “alçaq düşmənlərimiz” olub, öz hiyləgər xain xislətləri ilə Rusiyanın imperiya siyasətini daha da məharətlə qızışdırır, “aramıza guya sünni-şie nifaqı salıb, məzhəb ayrımcılığı ilə” (9, s.78) çoxmilyonlu Qafqaz müsəlmanlarını ustalıqla parçalayır və onları bir-birinin əli ilə qətlə yetirirdilər. Ömər Faiqə görə, bunun başlıca səbəbi Azərbaycan türklərinin “elmsizliyi-maarifsizliyi, məktəbsizliyi, bizim cəhalət-qəflətimiz” (9, s.79), milli kimliyimizdən xəbərsizliyimizdir. Ermənilər isə həmişə olduğu kimi, bu fürsəti yerindəcə dəyərləndirir və gözdən qaçırmırdılar.

Ömər Faiq ona görə də belə geniş ərazidə yaşayan müsəlmanların-türklərin amansız düşmənlər qarşısında ittihad-birlik yaratmalarının nə qədər vacib olduğunu aydın şəkildə ortaya qoyurdu. Çar Rusiyasının imperiya siyasətindən tamamilə yararlanan ermənilər müsəlmanlar arasında sünni-şie ayrımcılığından məharətlə istifadə edə bilmişdilər. Bununla da, imperiyada yaşayan, hələlik türk milli kimliyindən xəbərsiz saxlanılan, imperiyanın müxtəlif uydurma adlar verdiyi müsəlmanlara-türklərə milli birliyin vacibliyi xatırladılırdı. Bu birliyi parçalamaq istəyənlərə, arada nifaq, fitnə-fəsad salanlara dərin nifrət və qəzəb hissilə Ömər Faiq müsəlmanlara müqəddəs olan hər şeyi xatırladaraq, onların qardaş olduqlarını bildirmək istəyirdi.

Ömər Faiqə görə, belə aldanışlar, səhvlər, günahlar bizlərin özümüzün öz dinimizə, namusumuza olan həqarətdir, təhqirdir. Bizlər bir qədər daha da irəli getsək, dünyaya vətəndaşlarımızın, Türk-İslam dünyasının, hətta 2020-2021-ci ilinin gözləri ilə baxsaq ermənilərin və erməniliyin bizlərin “dini-əzizimizə, namusi-milliyəmizə” (9, s.80) ən yüksək həddə çatacaq “həqarətini, zillətini” nəyə görə qəbul etməliyik ki? Bu gün bütün dünyanın gözü qarşısında çoxminillik tolerant, millikultural dəyərlərimiz və bunların Azərbaycan Respublikasının Dövlət siyasətinin əsasında dayanmasını bəyan etməyimiz kimliyimizi dünyaya tanıtdığımızdır. Digər tərəfdən isə, ermənilərin və erməniliyin Türk-İslam dünyasına, eləcə də, Azərbaycan Respublikasına və Türkiyə Cümhuriyyətinə qarşı dövlət siyasətində İslamofobiya və Türkofobiyanın kökünün ən azından XX əsrin əvvəlindən olduğunun bir daha danılmaz, təkzibolunmaz sübutudur!

Ömər Faiq hələ XX əsrin başlanğıcında ermənilərin bizlərə düşmən münasibətinin bütün eynəcərliyini, iyrəncliyini ortaya qoyur. O, sanki XXI əsrin pəncərəsindən bizlərə səslənir: “Bir müləhizə edin, qardaşlar!” (9, s.80). Belə qonşuluğa başqa bir ad tapmayan Ömər Faiq onların bizə münasibətini “məlunluq”, belələrini isə “məlunlar” adlandırmaqda, əlbəttə ki, çox haqlıdır. Kimdir bu qonşularımız? Baxın, ermənilər bizlərlə- Azərbaycan türkləri- müsəlmanlarla “səlahla, mərdliklə bacara bilmədiklərini hiylə ilə meydana gətirdilər, iki müsəlman qardaşın arasına nifaq salmağı” (9, s.79) bacardılar. Çağdaş dövrümüzdə, müstəqilliyimizin yenidən bərpasından keçən 30 illik tariximizdə Ömər Faiqin söylədiyi həqiqətlər yenə də öz təsdiqini tapmaqdadır. 2020-ci ilin Şanlı Zəfər tariximizdəki 44 günlük Vətən Savaşıımızdakı xalqımızın birliyi onlara son yüzillikdə bütün gələcək

nəsillərdən-nəsillərə unudulması mümkün olmayacaq haqq-ədalət savaşımızda ən layiqli və ibrətəməz cavabımızdır!

Amma XX yüzilliyin əvvəllərində "ermənilik hiylələri" bunları bacardı. Ermənilər Rusiya imperiyasının "dəyənəyi" rolunda qızışdırıcılıqla buna girişdilər və hiyləgərliklə onu bacardılar. Çünki, türk milli kimliyindən xəbərsiz saxlanılan çoxmilyonlu Rusiya türkləri-Qafqazın Azərbaycan türkləri də düşmənlərin uydurması ilə müsəlman olduqlarına qane oldu, onların hiylələrindən baş açma bilmədilər və bunun bəlasını çəkdi. "Hiylə ilə iki müsəlman qardaşın arasına nifaq salmaq" ermənilər üçün asan olmuş, "bizim cəhalətimiz, qəflətimiz" onlar üçün geniş meydan açmışdı. Birinci rus inqilabı dövründə "o kimi xəbis, murdar vücudlar"- ermənilər təkcə Qafqazda deyil, Rusiya imperiyasının hər yerindəki türklərin-müsəlmanların arasında qardaş qırğınına rəvac verərəkən məzhəb ayrılığından, sünni-şiə nifaqından istifadə etməklə düşmən olduqlarını bir daha bəyan etdilər. Belə "cahil, qafil" müsəlmanları "bihəmiyyət, biqeyrət" adlandıran Ömər Faiq bunu "heyvanlara" aid olan hərəkət hesab edərək, "anasız, çörəksiz, yurdsuz qalan yüzlərlə balalarımızın göz yaşlarının" (9, s.79) günahkarlarının erməni vəhşiliyi olduğunu tarixin səhifələrinə yazmış oldu. O, gözü yaşlı millət övladlarına, türk-müsəlman bacı-qardaşlarına müsəlmanlar-türklər yaşayan nəhəng Rusiya imperiyasının hər yerindən "Bakıdan, Şəkiddən, Şamaxıdan, Dağıstandan, Tatarıstandan, Türkmənıstandan ianə"(9, s.79)- kömək istəyirdi ki, bununla da bu, göz yaşları azalsın, kəsilsin. O, müsəlman qardaşlarına bir daha ibrət olsun deyərək yazırdı ki, halbuki, "qonşumuz ermənilər Amerika kimi ən irəq məmləkətlərdəki din qardaşlarından hər cür müavinət və ürək təsəllisi ala bilirlər" (9, s.79). Amma "bizlər yanı başımızdakı müsəlman şəhərlərindən" belə bunları ala bilməməkdə kədərlənirik.

Ermənilər və ermənilik çox hiyləgərdir və bu gün də eləcə qalmaqdadır. Çünki, onlar "hər cür şəkil və surətə girməkdən həyə etməyən"lərdilər. Belələrinin hiylələrinə aldanan müsəlmanlara təəccüblə səslənən Ömər Faiq yazırdı ki, nə üçün ermənilərin hiylələrinə aldanan "müsəlmanlar harda batıblar, nə cür müsəlmandırlar? Mən məəttələm ki, ermənilərin "bizim sünnilərlə işimiz yox" yalan və fitnələrinə inanan müsəlmanlar nə cür camaat arasında qalırlar. Nə üçün "məcnunxana"lara getmirlər" (9, s.79). Yəni, ermənilərin "yalan və fitnələrinə inanan müsəlmanlar" hansı haqla öz doğma qardaşına, millətinə qarşı silah qaldırırlar!?

Cəhalətin, mövhumatın "qara tüstülərində" boğulan və boğula-boğula da nicata müntəzir olan" (Mirzə Cəlil) müsəlmanlar ermənilərdən və ermənilik hiylələrindən baş açmaqda çox çətinlik çəkdi. Onların müsibətləri heç vaxt əskik olmamışdır. Ermənilər məzhəbçi cahil müsəlmana "bizim sünnilərlə işimiz yox" (9, s.79) deməklə onu neytrallaşdırır, onun gözü qarşısında müsəlman şiə qardaşının günahsız qanını töküb, malını-mülkünü qarət edib daşıyırdı. Ömər Faiq ermənilərin murdar, hiyləgər, ikiüzlü xain siyasətinin iç üzünü açır, onların gözləri qarşısında baş verən hadisələrə şahid kimi sübut edirdi ki, "Kimdir deyən ki, ermənilərin sünnilərlə işi yoxdur? Zəngəzur, Qazax mahalında ermənilərin viran etdikləri kəndlərin, şəhid etdikləri canların çoxu sünni deyillərmi idi?...Tiflisdə şəhid edilən qalayçı ləzgilər sünni deyilmədilər? Ayə, Tiflisdə talan edilən və yanan dükənlərin, evlərin bir xeylisi dağıstanlın, şəkili sünnilərin deyilmi?"(9, s.79).

Yəni, Ömər Faiq "Qafqazda yürüdülməyən milli ayrışdırıcılıq və münafiqlik siyasətinə qarşı çıxır, millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək pərdəsi altında həyata keçirilən çarizm niyyətlərini ifşa edir, təcili özünümüdafiə tədbirlərinin görülməsi barədə narahatlığını bildirirdi" (7, s.218). Ömər Faiq XX əsrin əvvəllərində sanki dahiyənəklilik XXI yüzillikdəki ermənilərin və erməniliyin xəstə ideologiyasının mahiyyətindən bütün türk-müsəlman-İslam dünyasını xəbərdar edirdi. O, eləcə də, bütün sivil dünyaya-erməni havadarlarına kimi nəyi, nədən müdafiə etdiklərinin onların iç dünyasından xəbər verdiyini bəyan edirdi. Erməni ideologiyasının bəyan etdiyi isə budur ki, "Biz şiə, sünni bilmirik, müsəlmanların Qafqazdan kökünü qazacayıq" (9, s.80). Ermənilər və ermənilik ideologiyası sözdə ələmlərin Rəbbi olan Allaha (c.c.) inandıqlarını bildirsələr də, erməni dini rəhbərləri sülhə, barışa çağırmağa çalışdıqda, əksinə, erməniləri silaha sarılmağa çağırışları onların İlahi

ədalətdən tam xəbərsiz qaldıqlarının bir daha təsdiqidir. Azərbaycan xalqının 44 günlük Vətən savaşındakı dövlət-xalq birliyinə, türkün-müsəlmanın vətəninə, torpağını Allahın, (c.c.), Qurani-Kərimin hökmü ilə canı-qanı bahasına qoruduğuna bütün dünya bu gün də təəccübünü gizlədə bilmədi. “Xüsusən də, zəfərlə bitən 44 günlük müharibə milli mənsubiyyət və milli vətəndaşlıq anlayışlarının nə qədər böyük əhəmiyyətə sahib olduğunu hər kəsə göstərdi” (5). Haqq-ədalət savaşı erməni hiyləsini əritdi, beşiyindəcə boğdu, susdurdu və haqlı savaşındakı qalib səsi ilə dünyanın kar-kor qulağını, gözünü bir daha açdı. Bu da səbəbsiz deyildi. Çünki, XX əsrin əvvəllərində, Ömər Faiq haqlı olaraq yazırdı ki, əlbəttə, ermənilər “özlərinin gücləri çatmadıqları, az olduqları yerlərdə canlarının salamatlıqları üçün elə deyəcəklər” (9, s.80) ki, öldürülməsinlər.

Ömər Faiqə görə, “Şəki, Şamaxı, Dağıstan və qeyri yerlərdəki ermənilər deyirlərmiş ki, bizim sünnilər ilə işimiz yoxdur” (9, s.80). Bəs nə üçün özlərini “mərhəmətli kirvələr” göstərən ermənilər həmməzhəbləri “Zəngəzur, Qazax və Tiflisdə belə demədilər və demirlər?” (9, s.80).

Ömər Faiq bütün müsəlman qardaşlarına üzünü tutaraq bildirirdi ki, onların hamısı eyni dinin imanını, Allahın, Quranın, Peyğənbərin yolunu tutandılar. Onun üçün necə ola bilər ki, “adını gerçəkdən (dogrudan) müsəlman qoyan “nanəcib, haramzada, bidin məlunun fitnə-fəsadına qulaq asalar” (9, s.80) “çünki, adını gerçəkdən müsəlman qoyan, Allahın birliyinə, Quranın haqlılığına, Məhəmmədin peyğəmbərliyinə ürəkdən iananan şiə və sünni müsəlman qardaşdılar” (9, s.80).

Sonda Ömər Faiq ümidvar olduğunu bildirirdi və bu gün 2022-ci ildə yüz ildən çox keçən bir dövrdən bizlər də bir daha əmin olduğumuzu bildiririk ki, birlik, “həmiyyət sahibi din qardaşlarımız iki müsəlman qardaşın arasına nifaq salan məlunların mürdar ayaqlarını öz məmləkətlərinə basdırmazlar. Mən ümidvaram ki, bir az ağıl başında olan hər müsəlman, xüsusilə... bu günkü həqirliyimizin alətini nifaqda bilib hər zaman bayisi-rifah və səadətimiz olan ittihaddan bir an, bir dəqiqə geri durmazlar” (9, s.80).

Deməli, Azərbaycan türklərinin milli kimliyinin təşəkkülündə mühüm xidmətləri olan, şərəfli, mənalı həyat və yaradıcılığı, ədəbi-bədii və ictimai-siyasi fəaliyyəti Rusiya imperiyasının əsarətindəki türk xalqlarının azadlığına, istiqlaliyyətinin bərpasına yönələn Ömər Faiq Nemanzadə xalqımızın, millətimizin, vətənimizin tarixi taleyində təqdirəlayiq xidmətlər göstərmişdir. Ömər Faiq Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə, ədəbiyyatına bəxş etdiyi görkəmli sənətkarlardan biridir. Onun müsəlman-türk dünyasının dünəni, bu günü və sabahı nəminə göstərdiyi xidmətlər heç zaman unudulan deyildir. XX əsrin əvvəllərində Ömər Faiqin çoxtərəfli fəaliyyəti misilsiz xidmət nümunəsi kimi xalqımızın tarixinə yazılmışdır. Çünki, o, xalqın azadlığı uğurunda çalışmış, mübarizə etməyi özünün ən böyük, ən ülvəi məramı, məqsədi hesab edirdi. Onun xidmətləri haqqında nə qədər qısa yazılmağa çalışılsa da onun çoxtərəfli yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti öyrənildikcə, hər zaman mühüm, real yeniliklərin ortaya çıxacağı da istisna deyildir. Bu da onun çox geniş yaradıcılığının məzmunca nə qədər mənalı olmasından irəli gəlir.

Məhz həmin maarifçilik istiqamətində atılan addımlar Azərbaycanda yeni cəmiyyət yaratmağa əsaslı şərait yarada bildi. Bu cəhətdən Ömər Faiq-böyük maarifçi, publisist, ictimai-siyasi xadim, molla nəsrəddinçi kimi Qafqazın türk-müsəlman əhalisinin maraqlarını tarixin ən ağır dövrlərində müdafiə etmiş, riskə atılmış, xalqının müdafiəsi, özünüdərk və maarifləndirilməsi yolunda əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Алиева Севиндж. Модернизация в Азербайджане и на Северном Кавказе в конце XIX – начале XX в. Вопросы истории. 2014. № 11.
2. Aslan, Betül. I. Dünya Savaşı Etnasında Azərbaycan Türklərinin Anadolu Türklərinə Qardaş Köməyi (Yardımları) və Bakü Müslüman Cəmiyyət-i Hayriyesi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2000.

3. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V cild (1900-1920-ci illər). Bakı. "Elm". 2008. 696 səh.
4. Cəfərov Taleh. 1905-1906-cı il Tiflis hadisələri Ömər Faiq Nemanzadənin gözü ilə. "Xalq qəzeti". 2010. 14 mart. N 58.-S.4.
5. Həşimzadə Nicat. Milli iradəmizin, milli şüurumuzun və milli kimliyimizin simvolu Ömər Faiq Nemanzadə. "Ayna" qəzeti, 9 oktyabr 2021.
6. Məmmədli Cahangir. Bir kitab haqqında 23 il sonra. "Kaspi"-maarifçilik meydanı". Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2016, 652 səh. (s.565-567).
7. Məmmədova R.Ə. Ömər Faiq Nemanzadə "Açıq söz"qəzeti redaksiyasında. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, №3, 2015, səh.214-220.
8. Muğanlı Nurəddin. "Ermənilik" ideologiyası: dünən, bu gün və... "İki sahil" qəzeti, 31 avqust 2020-ci il.
9. Nemanzadə Ömər Faiq. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq- Qərb", 2006, 352 səh.
- Ömərov Vahid. Ömər Faiq Nemanzadə və azərbaycançılıq ideyası."Səs" qəzeti, 24 May 2012
10. Qardaş Kömeği, 1917 Yılı Neşrinin Transliterasi, Nurlan, Bakı, 2002.
11. Səfərov Rafiq. "Dünyəvi əqidələrin birincisi millətpərvərlik əqidəsidir". "Kaspi"-maarifçilik meydanı". Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2016, 652 səh. (s. 568-574).
12. Vəliyev Şamil. Ömər Faiq Nemanzadənin fikir dünyası. "Kaspi"-maarifçilik meydanı". Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2016, 652 səh. (s.557-564).

Rəyçi:

Göndərilib: 25.02.2022

fə.l.üzrə fə.l.dok., dosent Rəşad Əsgərov

Qəbul edilib:21.03.2022